

PRAGMATIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING HUMAN INTELLECTUAL ABILITIES IN COMMUNICATION

Gulchexra Tursunova Norboboyevna

Senior Teacher, Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan. guli2578@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17473067>

ARTICLE INFO

Received: 24th October 2025

Accepted: 28th October 2025

Online: 29th October 2025

KEYWORDS

Phraseological units, pragmatics, intellect, communication, cross-cultural analysis, English, Uzbek.

ABSTRACT

The article analyzes the pragmatic functions of phraseological units expressing human intellectual abilities in English and Uzbek languages. According to the research findings, these units are used as means of praise, criticism, humor, or moral advice. In English, they tend to express individuality through irony and indirect evaluation, while in Uzbek, they reflect social values such as morality, wisdom, and respect.

INSONNING INTELLEKTUAL QOBILIYATINI IFODALOVCHI FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING MULOQOTDAGI PRAGMATIK TAHLILI

Gulchexra Tursunova Norboboyevna

Katta o'qituvchi. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston. guli2578@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17473067>

ARTICLE INFO

Received: 24th October 2025

Accepted: 28th October 2025

Online: 29th October 2025

KEYWORDS

Frazeologik birliklar, pragmatika, intellekt, muloqot, madaniyatlararo tahlil, ingliz tili, o'zbek tili.

ABSTRACT

Maqolada ingliz va o'zbek tillarida insonning intellektual qobiliyatini ifodalovchi frazeologik birliklarning muloqotdagi pragmatik vazifalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu birliklar maqto'v, tanqid, yumor yoki axloqiy nasihat vositasi sifatida ishlatiladi. Ingliz tilida ular ko'proq kinoya va bilvosita baho berish orqali individuallikni ifodalasa, o'zbek tilida axloq, donolik va hurmat kabi ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi.

Kirish

Har bir tilda insonning aqliy faoliyati, fikrlash qobiliyati va intellektual salohiyati turli frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. Bu birliklar faqat so'zning lug'aviy ma'nosini emas, balki muayyan nutq vaziyatida ijtimoiy baho, kinoya, yoki ijobiy- salbiy munosabatni ham bildiradi. Shu sababli frazeologik birliklarning pragmatik vazifasini o'rganish tilning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy normalari va muloqot etiketini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Kognitiv yoki semantik tahlil frazeologizmlarning ma'no tuzilishini o'rgansa, pragmatik tahlil ularning qachon, kim tomonidan, qanday maqsadda va qanday ijtimoiy

ta'sir bilan ishlatilishini o'rganadi. Ingliz va o'zbek tillarida "aql", "zehn", "fahm", "intellekt" kabi tushunchalarni ifodalovchi iboralar muloqotda turlicha maqsadga xizmat qiladi: ba'zida maqtov, ba'zida tanqid, ba'zida esa kinoyaviy yoki hazil ma'nosini beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida insonning intellektual qobiliyatini ifodalovchi frazeologik birliklarning *muloqotdagi pragmatik vazifalarini* va ularning *madaniy-konnotativ xususiyatlarini* qiyosiy tahlil qilishdir.

Tadqiqot vazifalari:

1. Frazeologik birliklarning muloqotdagi asosiy funksiyalarini aniqlash.
2. Ingliz va o'zbek tillarida bu birliklar orqali ifodalanadigan ijtimoiy bahoni solishtirish.
3. Kino, badiiy matn va jonli nutqda ularning kinoyaviy, ijobiy yoki salbiy ishlatilish holatlarini ko'rsatish.

Metod

Tadqiqotda *pragmalingvistika va madaniyatlararo kommunikatsiya* yondashuvlari asos qilib olindi. Ma'lumotlar A. V. Kuninning *English–Russian Phraseological Dictionary* (1984), A. L. Yusupovning *Inglizcha–O'zbekcha Idiomalar Lug'ati* (2014) hamda zamonaviy badiiy matnlar va muloqot namunalaridan olindi.

Tanlab olingan idiomalar insonning intellektual darajasi va aql-idrok sifatlarini bildiruvchi sohalarga ajratildi. Ularning ishlatilishidagi kommunikativ niyat (maqtash, tanqid qilish, hazillashish, yoki neytral tavsif berish) aniqlanib, Grice (1975)ning kooperativ prinsiplari, Leech (1983)ning etiketa va odob nazariyasi hamda Sperber va Wilson (1995)ning relevans nazariyasi asosida tahlil qilindi.

Frazeologizmlarning muloqotdagi pragmatik implikaturalari, ya'ni ochiq aytilmagan, ammo tushunarli bo'lgan ijtimoiy va hissiy ma'nolari izohlandi.

Natijalar

Tahlil natijasida ingliz va o'zbek tillaridagi "intellekt"ni ifodalovchi frazeologik birliklar muloqotda quyidagi asosiy vazifalarni bajarishi aniqlandi:

1. Maqtov va ijobiy baholash;
2. Kinoya va yumor ifodalash;
3. Tanqid yoki salbiy baholash;
4. Neytral tavsif berish.

1. Maqtov va ijobiy baholash

Aqliy tezlik, zehn o'tkirligi yoki fikr ravshanligi ko'pincha ijobiy konnotatsiyada ishlatiladi. Masalan, ingliz tilida "*as sharp as a tack*" iborasi "juda zukko, fahmli" ma'nosida keladi:

"*You're as sharp as a tack, aren't you?*"

Bu jumla nafaqat aqlni maqtaydi, balki samimiy iliqlikni ham ifodalaydi.

O'zbek tilida bunga mos ifodalar — "*zehni o'tkir*", "*aqliga hayron bo'ldim*", "*aql bovar qilmaydi*":

"*Bu bola zehni o'tkir, aytilgan gapni darrov ilg'aydi.*"

Ikkala tilda ham bu kabi frazeologizmlar ijobiy emotsional fon yaratib, muloqotda hurmat yoki yaqinlikni bildiradi.

2. Kinoya va yumor vazifasi

Ko'pincha "aql" bilan bog'liq iboralar yumor yoki irooniya ifodalaydi. Ingliz tilida "not the sharpest tool in the shed", "a few sandwiches short of a picnic", yoki "the lights are on but nobody's home" kabi iboralar ishlatiladi.

"He tried to fix the computer, but he's not the sharpest tool in the shed."

Bu yerda kinoyaviy baho mavjud, ammo so'zlovchi uni yumor bilan aytib, muloqotdagi keskinlikni kamaytiradi.

O'zbek tilida esa "miyasiga quyosh urgan", "aqlsiz echki", yoki "boshi ishlamaydi" kabi iboralar ishlatiladi:

"Bu ishni unga topshirib bo'lmaydi, boshi ishlamaydi-ku."

O'zbek kontekstida bunday iboralar kulgili tusda bo'lsa-da, tanqidning jiddiy ohangini ham saqlaydi. Bu madaniyatda hazil orqali ogohlantirish yoki tanqid qilish odati mavjud.

3. Tanqid va salbiy baholash

Frazeologizmlar orqali bildiruvchi tanqid ko'pincha ijtimoiy masofa yoki ustunlikni ifodalash vositasi bo'ladi. Ingliz tilida "empty head", "bird-brained", "thick-headed" kabi iboralar ishlatiladi:

"Don't be so thick-headed, I've told you three times!"

Bu jumla orqali so'zlovchi o'z ustunligini bildiradi, shu bilan birga tinglovchini tartibga chaqiradi — bu regulyativ pragmatik funksiyadir.

O'zbek tilida shunga o'xshash iboralar "aqlsiz odam", "miyasi yo'q", "ahmoq":

"Aqlsiz odam har narsani buzadi."

O'zbek madaniyatida bu nafaqat intellektual pastlik, balki axloqiy kamchilik belgisi sifatida qabul qilinadi. Shu sababli o'zbekcha frazeologizmlar ko'pincha axloqiy konnotatsiyani ham o'z ichiga oladi.

4. Neytral tavsif

Ba'zi frazeologik birliklar shaxsning fikrlash tezligi yoki uslubini neytral tarzda bildiradi. Ingliz tilida "to have a quick mind" yoki "to think on one's feet" iboralari buning misolidir:

"You have to think on your feet in this job."

Bu ibora nafaqat aqliy tezlikni, balki kasbiy tayyorgarlikni ham bildiradi.

O'zbek tilida esa "fikri tez", "aql yuritadigan odam" iboralari xuddi shunday neytral funksiyani bajaradi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda frazeologik birliklar muloqotda bevosita *ijtimoiy baholash vositasi* hisoblanadi. Ularning semantik asosi o'xshash bo'lsa-da, *pragmatik qiymati madaniyatga bog'liq tarzda* farqlanadi.

Ingliz tili nutqida bunday birliklar odatda yumor, kinoya va bilvosita tanqid vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu ingliz madaniyatiga xos *indirectness* (bilvosita ifoda) tamoyiliga mos keladi. Masalan, "He's not the brightest bulb in the box" deganda, so'zlovchi tanqidni yumor orqali bildiradi, ochiq to'qnashuvdan qochadi.

O'zbek tilida esa frazeologik birliklar ko'pincha axloqiy qadriyatlar, odob, va nasihat bilan bog'liq. Masalan, "aql bilan yurakni uyg'un tutmoq" iborasi nasihat tarzida ishlatiladi.

Shu bilan birga, “donolik” va “farosat” tushunchalari ijtimoiy tajriba va ma’naviy yetuklik bilan uyg’unlashgan.

Shuningdek, inglizcha “*smart cookie*” yoki “*bright spark*” iboralari individual muvaffaqiyat va shaxsiy aqlni ifodalaydi, o‘zbekcha “*donolik xalq xazinasi*” iborasi esa jamoaviy bilim va axloqiy tajribani ifodalaydi. Bu tafovut madaniyatlararo muloqotda “intellekt” tushunchasining turlicha mazmun kasb etishini ko‘rsatadi: ingliz tilida — individuallik va tezkor fikr, o‘zbek tilida esa — ma’naviy donolik va mas’uliyat.

Xulosa

Frazeologik birliklar insonning intellektual qobiliyatini ifodalashda semantikdan tashqari, *pragmatik* darajada ham muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o‘zbek tillarida bu iboralar umumiy kognitiv modellarga (aql – yorug‘lik, o‘tkirlik, tezlik) asoslangan bo‘lsa-da, ularning muloqotdagi vazifasi madaniy qadriyatlarga qarab farq qiladi.

Ingliz tilida bu birliklar ko‘pincha yumor, kinoya va individuallikni ifodalasa, o‘zbek tilida axloqiy baho, nasihat va hurmat ma’nosini bildiradi. Shu bois madaniyatlararo muloqotda frazeologik birliklarning pragmatik qiymatini anglash — nafaqat til, balki *madaniy kompetensiya* masalasidir.

Til o‘qituvchilari va tarjimonlar uchun bu jihat juda muhim: frazeologizmlar har doim so‘zning o‘z ma’nosidan ko‘ra kengroq, ijtimoiy va hissiy konnotatsiyani o‘z ichiga oladi.

References:

1. Grice, Paul. *Logic and Conversation*. Harvard University Press, 1975.
2. Leech, Geoffrey. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.
3. Sperber, Dan, and Deirdre Wilson. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1995.
4. Kunin, A. V. *English–Russian Phraseological Dictionary*. Moscow: Russkiy Yazyk, 1984.
5. Yusupov, A. L. *Inglizcha–O‘zbekcha Idiomalar Lug‘ati*. Toshkent: O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti, 2014.
6. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.